

Історичний досвід використання неізоляційних запобіжних заходів у теорії вітчизняного кримінального процесу

Стаття присвячена вивченню історичного досвіду системи та порядку використання неізоляційних запобіжних заходів у теорії вітчизняного кримінального процесу.

Ключові слова: історичний досвід, запобіжні заходи, неізоляційні запобіжні заходи, кримінальний процес.

Статья посвящена изучению исторического опыта та порядка использования неизолированных мер пресечения и теории отечественного уголовного процесса.

Ключевые слова: Исторический опыт, меры, неізоляційні заходи, уголовный процесс.

Article examines the historical experience that the use of uninsulated order of preventive measures and the theory of domestic criminal proceedings.

Key words: historical experience, the measures nesoglasie measures, the criminal process.

Актуальність теми. Неізоляційні запобіжні заходи згідно історичних досліджень виникли після визнання й гарантування державою права людини на особисту свободу, яке відноситься до природних прав, історично право на свободу слова, життя та свободи з відповідними судовими гарантіями, походить з Великої Британії, тому що право на особисту свободу та відповідне право не бути підданим свавільному арешту та затриманню вперше було закріплене у Великій Хартії вольностей 1210 року [10, с.179].

Виклад основного матеріалу. Час та систему запровадження неізоляційних запобіжних заходів на сьогодні однозначно не встановлено, хоча визначити його намагалися багато дослідників. Руською Правдою передбачалися два запобіжні заходи (які тоді називалися „заходами забезпечення”): порука та позбавлення волі. Поручитель в кримінальній справі у випадку невиконання взятого на себе поруки повинен був зайняти місце обвинуваченого і понести призначене останньому покарання, яке зазвичай було майновим стягненням. З часом індивідуалізацією злочину й покарання такий порядок відповідальності було усунуто.

Характеризуючи кримінальне судочинство України в період автономії Гетьманщини, Г.Г. Абасов зазначає, що починаючи з 1648 року з метою перешкодити особі ухилитися від слідства, до неї застосовувалися так звані попереджувальні заходи взяття під варту й особиста порука; законодавством не були чітко передбачені підстави та умови для застосування попереджувальних заходів, і тому в кожному випадку суд міг застосовувати їх на свій розсуд [8, с.19].

В процесі розвитку кримінального судочинства в Російській імперії, частиною якої в той час була Україна, з'явилися й інші запобіжні заходи, які стали називатися заходами забезпечення участі обвинуваченого в судочинстві. Певне місце у цьому процесі займали й запобіжні заходи, які суттєво зачіпали права учасників кримінального процесу. Судова реформа в Російській імперії відбулася в 1864 році. 20 листопада 1864 року імператор Олександр II затвердив „Статут кримінального судочинства” (надалі — Статут). Система запобіжних заходів (які в Статуті називалися

заходами перешкоджання обвинуваченому ухилитися від слідства), встановлена в ст. 416 Статуту, виглядала наступним чином:

1) відібрання посвідки на проживання або підписка про явку до слідства та не відлучення з місця проживання (який є прототипом сучасного запобіжного заходу – підписка про невиїзд);

2) передача під особливий нагляд поліції;

3) передача на поруки;

4) взяття застави;

5) домашній арешт;

6) взяття під варту [5, с.209].

До революції 1917 року система запобіжних заходів, передбачена у Статуті, не змінювалася. Лише з прийняттям Декрету про суд від 22 листопада 1917 року, припинили свою дію запобіжні заходи відібрання посвідки на проживання та особливий нагляд поліції, як такі, що суперечили революційній совісті та правосвідомості [9, с.81].

Надалі система запобіжних заходів дещо змінилася в Зібранні Узаконень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України від 13.10.1922 року (далі Зібрання). У ст. 147 Зібрання регламентувалася наступна система запобіжних заходів:

1) підписка про невиїзд;

2) порука особиста і майнова;

3) застава;

4) домашній арешт;

5) взяття під варту [3, с.387].

З прийняттям Резолюції V З'їзду діячів радянської юстиції (10-15 березня 1924 року) з КПК були виключені запобіжні заходи майнова порука і застава і, крім того, з прийняттям КПК 1927 року, у примітці до ст. 144 КПК вперше було запроваджено запобіжний захід нагляд за червоноармійцями та червонофлотцями в тих частинах, у яких вони проходять службу. Крім того, на наш погляд, з ідеологічних міркувань укріплення народовладдя, в КПК УРСР, введеному в дію з 15.09.1927 року, було змінено, порівняно з Зібранням, систему запобіжних заходів в частині регламентування поруки. До КПК УРСР 1927 року в п.3 ст. 142 було введено запобіжний захід порука професійних та інших громадських організацій [4, с.83].

Вітчизняним кримінально-процесуальним законодавством у різні часи були передбачені наступні види запобіжних заходів:

1. Відібрання посвідки на проживання або зобов'язання обвинуваченого підпискою про явку до слідства та невиїзд з місця проживання.

2. Підписка про невиїзд.

3. Передача під особливий нагляд поліції.

4. Передача на поруки.

5. Порука особиста та майнова.

6. Порука професійних та інших громадських організацій.

7. Особиста порука.

8. Порука громадської організації або трудового колективу.

9. Застава.

10. Найближче спостереження щодо військовослужбовців.

11. Нагляд командування військової частини.

12. Домашній арешт.

13. Взяття під варту.

14. Передача неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи.

15. Затримання підозрюваного.

Історично найбільш „стійкими” є такі запобіжні заходи, як передача на поруки і взяття під варту. Ці запобіжні заходи весь час застосовувались органами розслідування в ході кримінально-процесуальних відносин і не виключалися з їх системи з моменту виникнення у XIII столітті. Один раз змінювалася назва запобіжного заходу стосовно військовослужбовців: „найближче спостереження” на „нагляд командування військової частини”. Також зазнавали змін запобіжні заходи, засновані на поруці: передача на поруки трансформувалася в поруку особисту та майнову, потім в поруку професійних та інших громадських організацій з виділенням особистої поруки. Передачу під особливий нагляд поліції, заставу і домашній арешт взагалі не можна вважати історично стійкими запобіжними заходами, оскільки в різні часи законодавці то включали їх до системи запобіжних заходів, то виключали з неї [9, с.8].

Запобіжний захід відібрання посвідки на проживання або зобов'язання обвинуваченого підпискою про явку до слідства та невиїзд з місця проживання був передбачений в Статуті у главі 6 „Про запобігання обвинуваченому способів ухилення від слідства” [5]. Відібрання посвідки на проживання полягало в відібранні у підозрюваного (обвинуваченого) паспорта, замість якого видавалася довідка, що виступала в ролі документа, який посвідчував особу. Зобов'язання обвинуваченого підпискою про явку до слідства та не відлучення з місця проживання полягало в відібранні в обвинуваченого відповідного письмового зобов'язання. Цей запобіжний захід хоч і регламентувався у Статуті серед переліку інших запобіжних заходів єдиним пунктом, але по суті містив у собі два запобіжні заходи, які витікають з його назви.

У ст. 415 Статуту зазначалося, що всі особи, які знаходяться під слідством, не повинні відлучатися без дозволу слідчого з того міста чи дільниці, де провадиться слідство [5, с.209]. Таким чином, вимоги підписки про явку до слідства та невиїзд з місця проживання співпадали з обов'язком будь-якої особи, яка знаходилась під слідством не відлучатися без дозволу слідчого з того міста чи дільниці, де провадилося слідство. Внаслідок невиконання обвинуваченим даної ним підписки до нього міг бути застосований більш суворий запобіжний захід.

Запобіжний захід відібрання посвідки на проживання, як зазначалося вище, було виключено з системи запобіжних заходів Декретом про суд №1 від 24 листопада 1917 року, й після того даний запобіжний захід жодного разу до системи запобіжних заходів не включався. Зобов'язання обвинуваченого підпискою про явку до слідства у формі запобіжного заходу проіснувало до 1922 року. З прийняттям Зібрання 1922 року [3] це зобов'язання було виключено з системи запобіжних заходів, внаслідок чого було віднесене до примусових заходів. Аналогічне зобов'язання передбачається кримінально-процесуальним законом і на сьогоднішній день. Воно називається письмовим зобов'язанням про явку на виклик особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора або суду і не відноситься чинним кримінально-процесуальним законом до системи запобіжних заходів.

З вищевикладеного необхідно зробити висновок, що в різні часи при розслідуванні кримінальних справ законодавець, з метою забезпечення присутності обвинуваченої (підозрюваної) особи при досудовому та судовому слідстві, допускав наступні, мінімально обмежуючі права обвинувачених, примусові заходи:

- встановлення загального обов'язку всіх осіб, які знаходилися під слідством,

не відлучатися без дозволу слідчого з того міста чи дільниці, де провадилося слідство (що як правило додатково супроводжувалося відібранням підписки про явку до слідчого та не відлучення з місця проживання);

- відібрання посвідки на проживання (суть якого зводилася до відібрання паспорту в обвинуваченого та видачі замість нього довідки — документа, який посвідчував особу);
- зобов'язання обвинуваченого (підозрюваного) явкою до слідчого;
- застосування запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд.

Одним з перших на законодавчому рівні спеціальний запобіжний захід з метою забезпечення належної поведінки військовослужбовців, які перебувають під слідством, було введено в КПК УРСР 1927 року. Цей КПК у главі 12 „Запобіжні заходи” містив примітку 2 до ст. 142, в якій зазначалося, що до військовослужбовців Червоної Армії та Флоту як запобіжний захід може застосовуватись безпосереднє спостереження командування за ними в тих частинах, в яких вони перебувають на службі [4, с. 113]. Пояснень стосовно сутності цього запобіжного заходу та процедури його застосування УПК УРСР 1927 року не містив.

Висновок. Виходячи з вищезазначеного пропонуємо тлумачити такі запобіжні заходи, як: взяття під варту, затримання, домашній арешт як ізоляційні запобіжні заходи, тому що вони безперечно пов'язані з поміщенням особи окремо від її звичайного середовища та з позбавленням її зв'язку з іншими особами. Отже нами розглянуто історичний процес розвитку неізоляційних запобіжних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: науково-практичний коментар / [ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін.]. — Харків : Право ; Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 808 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — 768
3. Уголовно-процесуальний кодекс УССР. Сборник узаконений УССР. — 1922, №41. — 712 с.
4. Уголовно-процесуальний кодекс УССР. Официальное издание в редакции 1927 года. — Харьков: Юридическое издательство наркомюста УССР, 1927. — 126 с.
5. Уставъ уголовного судопроизводства. — Изд. XII-е (Св. зак. 1867 г. Т. XV) — 545 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 1 лютого 2008 року).— Інфодиск. „Законодавство України”.
7. Закон України № 530/96-ВР від 20.11.1996 року „Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України” із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2670-III від 12.07.2001 року „Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” (із змінами і доповненнями станом на 1 лютого 2008 року).— Інфодиск. „Законодавство України”.
8. Абасов Г.Г. Кримінальне судочинство України в період автономії Гетьманщини: історико-правовий аналіз (II пол. XVII-XVIII ст.) / Г.Г. Абасов // Матеріали VII звітної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ: У 2-х ч. — Сімферополь: Ельнью, 2005. — Ч.2. — 260 с.9.
9. Захарко Андрій Володимирович «Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України» // дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук - Дніпропетровськ — 2010. С.208
10. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — Вид. 2-е, випр., доп. — К.: Реферат, 2007. — 848 с.